

Review-essay af Erika M. Hoerning

Fra biografisk metode til biografiforskning

Biografien som genstand for sociologisk forskning har været på den professionelle dagsorden i Tyskland i tre årtier. I historie- og socialvidenskaberne var der to former for udvikling, der sørgede for diskussionen i nittenhundredhalvfjerdserne. Den første var re-institutionaliseringen, men også institutionaliseringen af den for største delen kvalitative biografiske metode i sociologien og i andre socialvidenskaber, som indebar at acceptere den fortalte livshistorie som en datakilde, der er jævnbyrdig med andre datakilder. Den anden var diskussionen om "andre kilder" i historievitenskaberne, især i socialhistorien, nemlig de mundtlige samtidsvidne-beretninger fra alle samfundsmæssige grupper om deres erfaringer som historiske subjekter. I dag bliver den biografiske metode anset som en prototype for den kvalitative metode, især for case studier (Lamnek 1989:312). Sådan set er den biografiske metode forløberen for biografiforskningen (Fuchs 1984; Fuchs-Heinritz 1998), fordi den sociologiske biografiforskning går videre end den biografiske metode, da "den spørger målrettet efter genstandens sociale betydning og ikke kun benytter den vant biografiske tænke- og talemåde metodisk instrumentalt" (Fuchs-Heinritz 1998:6). Biografiforskningen er blevet til

et selvstændigt område inden for sociologien, som undersøger biografiske processtrukturer, forskellige former for livsforløb og biografens sociale konstruktion.

Definition

En biografi (Hoerning et al. 1991, 1994) er en social kendsgerning eller et socialt kendetegn, som alle mennesker råder over. I begyndelsen af biografien står som begivenhed fødslen, ved afslutningen af biografien står døden. En biografi er sammenlignelig med tilskrevne statuskendetegn som køn, hudfarve, etnisk og social oprindelse, i den forstand at den på samme måde som disse kendetegn påvirker livsforløbet ved at determinere det og dermed hvilke livschancer, der kan udledes. Biografier indeholder en persons ydre livshistorie og psyko-sociale udvikling.

Interviews

Biografiforskere interesserer sig for, hvordan mennesker udformer deres livshistorie, og heri spiller den biografiske fortid som livshistorisk fortid en ikke uvæsentlig rolle; for livshistorien er præget af personens fortid, af familiegenerationer og af historiske generationstilhørsforhold. For at kunne indsamle kundskaber om disse forhold, beder biografifor-

skere bærere af biografier fortælle deres livshistorie. Biografiske interviews, narrative interviews, kvalitative og kvantitative livshistoriske interviews udgør den metodiske tilgang til biografiforskningens forskningsspørgsmål. Implicit – men også eksplicit – drejer det sig om at rekonstruere processen i den biografiske betydningsdannelse, fordi "erfaring er ikke noget, som møder os; den er hvad vi gør med det, som møder os" (Kegan 1986: 31, efter Huxley 1972). Skønt biografier er individuelle og kun eksisterer én gang, vil samfundsmæssige ordensforestillinger genspejle sig i dem. Hvordan disse ordensforestillinger bliver reproduceret biografisk, er af stor interesse for den biografiske forskning. Forbindelsen mellem samfundsmæssig og individuel levet tid, på grundlag af kronologisk udvalgte livsbegivenheder og deres sammenkædning med andre begivenheder fra fødsel til bedsteforældrestatus, er af central betydning for refleksioner over biografiers samfundsmæssige strukturering.

Biografi- og livsforløbsforskningens historie

I Tyskland udviklede den socio-økonomiske og socialpolitiske diskussion sig omkring analysen af livsforløb (Lebenslauf) under indtryk af en ufuldstændig og ensidig spørgeskemaundersøgelse af landarbejdere fra 1892. Undersøgelsen bestod alene af social-statistiske konklusioner og landarbejder-spørgsmål blev udelukkende set ud fra et arbejdsgiversynspunkt. Teologen Paul Göhre (1891), der i nogle måneder havde arbejdet i, levet i og iagttaget et industrimiljø (lokal selviagttagende udforskning), kritiserede den social-statistiske fremgangsmåde. Hans undersøgelse blev af konservative socialpolitikere affærdiget som formålsløs socialreportage, og Göhre blev beskyldt for at ville vildlede arbejderne ved hjælp af hans lokale selviagttagende ud-

forskning. Max Weber blandede sig i denne diskussion, og han udviklede sammen med Göhre en ny undersøgelsesmetode for spørgeskemaundersøgelser af landarbejdere. De kombinerede to fremgangsmåder: undersøgelsen af social-statistiske data og den lokale selviagttagende udforskning, den sidstnævnte indebar optegnelsen af biografier. I 1909 udgav Max Weber i den forbindelse afhandlingen *Zur Methodik sozialpsychologischer Enquêtes und ihrer Bearbeitung*. Mens Göhre satte det øjeblik, som fremhævede oplevelsen, i forgrunden og ville lade arbejderne "tale for sig selv", en intention, som et årti senere foranledigede ham til at udgive flere arbejderbiografier (saml. med Geigers [1931] kritik af arbejderbiografier, der opstod ud af arbejderbevægelsen), så drejede det sig lige fra begyndelsen for Weber om, at analysen af den subjektive side som "mening" henholdsvis "indstilling", på lignende måde som de økonomiske strukturer, skulle beskrives og forklares som en objektiv kendsgerning. Sociologiens bedstefædre, inkl. Weber,

har set deres hovedopgave i at påvise livets samfundsmæssighed og individets samfundsmæssige vilkår. At forstå Jeg'et som (med-)organisator af dets livsprocesser' (Kohli 1980:504)... (Fuchs-Heinritz 1998:18)

forblev fremmed for dem.

Opdagelsen af det biografiske i sociologien kan tidsfæstes til 1920'erne. En studie af Thomas og Znaniecki *The Polish Peasant* (1974) er det første store sociologiske arbejde, der gjorde skrevne auto-biografier og breve af polske indvandrere i USA til et centralt forskningsemne. Teoretisk og metodisk bygger dette forskningsprogram på den symbolske interaktionisme som blev udformet af Pierre,

Dewey og Mead (se Pierre (1967), Dewey (1927), Mead (1982) og Joas (1985)). Studiet undersøger interkulturelle migrationsprocesser blandt polske indvandre- re, der gennemgår en statuspassage fra et agrarsamfund med præmoderne kultur til industriarbejderforhold i USA. Målet med studien er bl.a. at finde regler for sociale forandringer i en verden, hvor de gamle og nye omgivelser kommer i bevægelse og (til dels) frembringer nye ordensstrukturer. Robert Park og Ernest W. Burgess (1972) inspirerede efterfølgende, især med udgangspunkt i sociale brændpunkter i USA, et stort antal kvalitative miljøstudier om sociale problemer. Det deltagende "at begive sig ind" (Sich-Hinein-Begeben) i forskningsområdet og selvaffattede (erhvervs) biografier er forskningens væsentlige kendetegn. Det er Thomas' og Znanieckis fortjeneste, "at de har ophøjet biografisk materiale til givtige dataformer og har formuleret tilsvarende metodologiske positioner" (Fuchs-Heinritz 1998:3). Ikke mindst skete det også ud fra den erkendelse, at mennesker reagerer meget forskelligt på sociale udfordringer/hændelser/kriser og at dette ikke kun lader sig forklare med klasse- eller kønstillørsforhold eller den menneskelige levealder (Thomas-teoremet).

Denne forskningsretning slog ikke igennem i USA, men måtte vige for en statistisk opererende socialforskning, som arbejdede med et postulat om validitet og repræsentativitet. I modsætning til Tyskland og USA slog den biografiske metode som undersøgelsesmetode igennem i Polen med Znaniecki, der vendte tilbage fra USA. Den biografiske metode til indsamling af skriftlige autobiografier, som blev animeret via offentlige udskrivninger og konkurrencer, bliver brugt den dag i dag (Szczeplanski 1967).

Biografiforskning og biografisk metode i Tyskland efter 2. verdenskrig

Først i 1970'erne træder biografien igen fornyet frem som social genstand i sociologien. Den biografiske konstruktion kommer på programmet, bl.a. fordi forskellige deldiscipliner stiller forudsætninger til rådighed for en analysemetode (hverdagssociologi som udspringer af socialfænomenologi, videnskabssociologi, etnometodologi, diskurs- og konversationsanalyser, symbolsk interaktionisme, fortælle-analytisk tilgang). Med dette teoretiske og analytiske instrumentarium lykkes det, ved at gå ud over de gængse bindestregs-sociologier (ungdoms-, familie-, alder- og kohorte- og årgangssociologi), at betragte udformningen af biografier fra som en fødsel til *død ledsagende eller rekonstruktiv forløbsproces*.

Den diskussion om individualiseringsprocesser i det moderne samfund, som Beck (1983) påbegyndte, samt de studier om livsstil, som Bourdieu (1988, EMH) inspirerede til, står i et tæt intellektuelt naboskab til biografiforskningen. (Fuchs-Heinritz 1998:6)

Der var to udviklinger, som forårsagede diskussioner i historie- og socialvidenskabernes i anden halvdel af 1970'erne. Det var for det første re-, men også institutionaliseringen af den for en stor del kvalitative biografiske metode i sociologien og i andre socialvidenskaber. Livshistorie som datakilde blev nu accepteret som ligeværdig med andre datakilder. For det andet diskussionen om "andre kilder" i historievitenskaben, særskilt i socialhistorien, nemlig diskussionen om mundtlige samtidsvidner-beretninger fra alle samfundsmæssige grupper om deres erfaringer som historiske subjekter. I 1978 udgav sociologen Martin Kohli bogen

Soziologie des Lebenslaufs, hvor begreber såsom historisk generation, kohorter/årgange og levealder på ny blev indført i sociologien, delvist med nye synsvinkler. Begrebet den sociologiske *biografiske metode*, som Thomas og Znaniecki (1974) havde indført, vendte tilbage, dog blev begrebet i slutningen af 1970'erne afløst af begrebet *den biografiske forskning* (Fischer-Rosenthal 1990: 12), og dermed blev spørgsmålet om "det biografiske i samfundet" på ny tematiseret, dette spørgsmål, som Thomas og Znaniecki allerede havde taget op i 1920'erne i deres emigrationsstudier. Herefter fulgte i 1979 dannelsen af en arbejdsgruppe "biografiforskning" i Deutsche Gesellschaft für Soziologie, som i 1986 fik status som en afdeling i den sociologiske sammenslutning. Historikeren Lutz Niethammer udgav i 1980 *Lebenserfahrung und kollektives Gedächtnis. Die Praxis der 'Oral History'*. Niethammer tematiserede, at den "...demokratiske fremtid ... (behøver) en fortid, i hvilken man ikke kun hører de øverste ..." (Niethammer 1980:7), for derigennem at overvinde erkendelsesbarrierer, nemlig det historiske subjekts befrielse fra den indtil nu tildelte objektstatus, og for ikke at "forlænge de herskendes historie" (ib.:7). Dermed ville også konstruktionen af historien af den overvejende mandlige, mellemlags, akademisk socialiserede embedsmandsstand blive beriget med de indtil nu usynlige historiske subjekter (kvinder, arbejderklassen osv.).

Teoretiske koncepter og forskningstilgange

Den teoretiske interesse i biografens sociologi består af to dimensioner: for det første det makro-sociologiske perspektiv om biografiers sociale forandring, der drejer sig om samfundsmæssige kræfter, som indvirker på det biografiske forløb på en formende og prægende måde, så at sige som institutionalisering af livsfor-

løbet. For det andet biografiers mikro-sociologiske perspektiv, hvor det drejer sig om at udforske de regler, som betyder, at mennesker tilegner sig netop disse (og ingen andre) samfundsmæssige forhold i deres livsforløb. Dette er også kendt under stikordene individualisering (gennem frigørelse af faglige bindinger, gestaltstab af traditionelle orienteringer, pluralisering af livsforhold) og biografisk socialisation (Hoerning/Alheit 1995; Hoerning 2000). Det er ikke individet, der er temaet i den sociologiske biografi- og livsbaneforskning, men *den sociale konstruktion af biografien*. Biografien forandrer sig gennem socio-strukturelle forskydninger, gennem den uoprettelige ældningsproces, og gennem hver ny erfaring, hvorved det er umuligt ikke at gøre nye erfaringer. I rekonstruktionen af biografien stilles et spørgsmål om, hvordan biografiske strukturer opstår og forandrer sig i løbet af livet (Schütze 1980:131 f.).

Biografi- og livsforløbsforskning er grundliggende teoretisk knyttet sammen med forskningstilgange til aldersinddeling (aldersgrupper, aldersgraduering, aldersnormer, kohorter/årgange), institutionalisering (normalbiografi) og individualisering af livsløb og historisk-sociologiske varianter af generationens/generationernes sociologi. Sociologien om aldersinddeling spørger til de forskellige samfundsmæssige betingelser for differentieringen af aldersgrupper/aldersinddelinger og deres rolle i produktions- og reproduktionsprocessen. Således kan eksistensen af en forlænget ungdomsfase og afsondringen af gamle mennesker undersøges som strukturproblemer i moderne industrisamfund. Kohorte- eller årgangsforskningen undersøger, hvilke indvirkninger historiske forandringer (krige, inflation, tekniske forandringer, sammenbrud af politiske systemer, massearbejdsløshed, vækstperioder)

har på typiske skæbner i bestemte fødselsår/ kohorter (f.eks. social opstigning pga. af uddannelse i 1950'erne; forandringer i kønsspecifikke segregationslinjer og -processer på arbejdsmarkedet [Ostner 1987:109]). Sociologisk biografiforskning beskæftiger sig bl.a. med forandringer af livsfaser og livsplaner i karakteristiske overgange i livsforløb, som uddannelse, forældreskab, erhvervsaktivitet osv. I tilslutning til kohorte/årgangsforskningen bliver der skelnet mellem typiske biografiske stier, f.eks. avancement- og deklareringsprocesser. "Men når en forsker kun (eller frem for alt) undersøger livsforløbet ved hjælp af "objektive" data, vha. aldersangivelser til statusskiftene (skoleafslutning, giftermål, erhvervsstart osv.) eller vha. andre, ydre informationer af de undersøgte menneskers egne perspektiver, så drejer det sig dog om et principielt forskelligt arbejdsområde af livsforløbsforskning, skønt det grænser op til det." (Fuchs-Heinritz 1998:7)

Ligesom et menneske ufravigeligt går fra den ene levealder til den anden, næsten lige så ufravigeligt bevæger dets liv sig fra en begivenhed til en anden (f.eks. uddannelse – erhverv – giftermål – forældreskab osv.); begivenheder, som allerede er samfundsmæssigt mere eller mindre struktureret, de såkaldte normative livsbegivenheder, men også andre begivenheder, som er lidt eller slet ikke struktureret i forvejen (ikke-normative livsbegivenheder). Overgange henholdsvis transformationsprocesser i livsbanen, struktureret eller mindre struktureret, kalder vi *statuspassager*. Samspillet mellem individ og samfund i konstruktionen af biografien er programmatisk for den sociologiske biografiforskning. Med det udgangspunkt kan der nævnes tre konceptuelle perspektiver, som er programmatisk for biografiforskningen, uanset forskellen i tilgangen til forskning-

gen; det er perspektiverne mening, funktion og struktur (Fischer-Rosenthal 1990: 18 ff.).

Meningen i biografien ligger i selvrefleksiviteten i den menneskelige handling. Selvrefleksiviteten er betydningsfuld som evaluerings- og orienteringsramme for biografisk handling, respektivt for udformningen af biografisk planlægning. I meningstematikken ligger perspektivet for det biografi-teoretiske koncept, fordi den biografiske nutid og fremtid indeholder fortiden. Forskningsprojekter, der giver sig i kast med meningsperspektiver, er alle sammen forehavender, der beskæftiger sig med kriser, som generer handlingsvirkosomme meningsperspektiver på det individuelle og/eller kollektive plan, således at det biografiske perspektiv skal udtrykkes på ny. Spørgsmålet om biografens mening er tæt knyttet til spørgsmålet om biografens funktion. Spørgsmålet om funktionen kommer til biografien udefra. Det individuelle og sociale orienteringsbehov øger samtidig handlings- og erfaringsmulighederne for den enkelte i hele personens livstid, men også i enkelte livsperioder, der kan opstå som følge af eksklusion, men også som følge af det samfundsmæssige systems stigende produktion. Usikkerhedsskabende modsigelser mellem handling og forventning (kontingens) i forskellige livsafsnit bliver overført til konsistens vha. biografiske mønstre. Biografiske skemaer, som er stivnet kulturelt og socialt, lader sig på denne måde bløde op igen, for derefter atter at skabe orden og behov for situationer til at udfolde sig i. Biografiens struktur ses ud fra to perspektiver: det ene perspektiv undersøger kollektive biografiske mønstre som såkaldte normative livsbegivenheder, der inddeler og afgrænser et livsløb i etaper, faser og tidsrum. Det andet perspektiv undersøger strukturen henholdsvis de regler, som biografier

transformerer sig efter (forbindelsen mellem strukturalismens hermeneutiske tradition og den fænomenologiske tanke-tradition). Det strukturelle forskningsperspektiv undersøger biografiske processer i sekventialiteten, reproduktionen og transformationen både som en selvrefleksiv perspektivitet, og som en vekselvirkning mellem biografisk nødvendig konsistens og kontingens.

Der findes to forskningsretninger, der tværfagligt anvender biografier henholdsvis livsforløb i deres forskningsprogram:

(1) studier, der undersøger den samfundsmæssige formning (institutionalisering) af livsveje (erhvervs-, familie-, indkomst-, boligforløb) og deres strukturelle interdependenser, forstået på en interpretativ måde eller forklarende på en multikausal måde. Livsforløbet som social institution indeholder spørgsmålene om social orden, autonomi og anomi. Den historiske placering af livsforløbet, de historiske betingelser for udfaldet af en fødselsårgang, udvikling af fødsels- og dødshyppighed, reproduktionsadfærd i livsbaner, men også rolleskift i livsforløbet pga. gennemvandringen af forskellige livsaldre, Kooperation og konkurrence mellem forskellige, samtidigt levende aldersgrupper, samt historiske generationers rolle i den samfundsmæssige og livshistoriske forandring er alle sammen grundspørgsmål i denne forskningstilgang (Kohli 1978; Mayer 1987).

(2) Undersøgelser, som beskæftiger sig med rekonstruktionen af erfaringsmåder og sociale meningsstrukturer på en beskrivende og/eller på en interpretativ forstående måde (udvikling, modningsproces og biografens konstruktion), anskuer den livshistoriske "erindring" som et aktivt rekonstruktionsarbejde, der knytter fortiden sammen med fremtiden. Erindring er ikke bare en passiv levendegørelse; "erindring" er ikke

kun en kognitiv præstation, erindring frembringer også "orden" og "regler", efter hvilke biografiske erfaringer bliver ordnet til biografiske vidensbeholdninger og dermed bliver til biografiske ressourcer. Erfaringer efterlader prægninger og mønstre i biografien, som "forstrukturerer" det fremtidige biografiske projekt. Samtidig udgør biografiske erfaringer, som biografisk viden, handlingsressourcer, som bliver anvendt til "konstruktionen" af det fremtidige biografiske projekt. Men fordi levetiden strømmer som vand i en flod, kan erfaringer ikke "kopieres" og i tidsmæssigt senere livsafsnit "igen" fremdrages som handlingsressourcer. De må "på ny bearbejdes" til brug for senere tidspunkter i livshistorien. Biografiske erfaringer og deraf opstået biografisk viden er ifølge denne fremstilling altså ikke kun aflejringen, men også den fortløbende bearbejdelse af det allerede erfarede til et helhedsbillede (Alheit/Hoerning 1989).

Teoretiske tilgange og forskningsperspektiver i biografi- og livsforløbsforskningen adskiller sig alt efter, hvad der skal undersøges. Positivistisk orienterede tilgange går ud fra det almene og søger efter lovmæssigheder i udviklingen af livsforløbet. Datakilder er historiske, økonomiske og normative begivenheder i livsforløbet. Standardiserede fremgangsmåder bliver i disse studier brugt til sikring af repræsentativitet, af muligheden for at gentage og efterprøve resultaterne til brug for udviklingen af formale teorier (f.eks. inddelingen af livsforløbet i forberedelses-, erhvervstid og tiden efter erhvervet). I forskningsprogrammerne drejer det sig om at betragte udformningen af livsforløb som resultat af institutionaliserede og højt differentierede samfundsmæssige strukturer. Det såkaldte humanistiske perspektiv, der går ud fra enkelttilfældet, er individcentreret og udforsker betydningen af biografiske hand-

linger i konstruktionen af biografien. Den videnskabsteoretiske basis for en sådan fremgangsmåde udgøres af fænomenologiske tilgange til meningsforståelse. Tilgangen til dette forskningssområde består sædvanligvis i en ikke-standardiseret fremgangsmåde. Af det materiale, der er indvundet på den måde, kan der udvikles genstandsorienterede og induktive teorier. Disse metodologiske overvejelser kendetegner biografiforskningens program, og er fejlagtigt blevet betegnet "biografisk metode".

Der er to empiriske fremgangsmåder, som samtidigt også karakteriserer de datakilder, der bliver favoriseret i biografiforskningen: dataindsamlingen på grundlag af systematiske langtidssigttagelser af udviklingsforløb og dataindsamlingen på grundlag af retrospektive undersøgelser af udviklingsforløb. Begge fremgangsmåder påstår, at livsforløb og biografier i almenhed bliver forstrukturet af historien og de aktuelle samfundsmæssige forhold og i særdeleshed af den gennemlevede livshistorie. Systematiske langtidssigttagelser og retrospektive dataundersøgelser udelukker ikke hinanden. Tværtimod: Skal nutiden og den fremtidige udvikling forklares henholdsvis forudsiges, så er den kombinerede fremgangsmåde en passende forskningsstrategi.

Sammenfatning

Livsforløbsforskning arbejder – i reglen sammenlignende (se kohorte-/årgangsforskning) – med livshistoriske begivenhedsdata om overgange i livsforløbet. *Biografiforskning* arbejder på basis af forhåndenværende eller selvfortalte livshistorier hhv. udsnit af livshistorier, som forligger som tekster hhv. bliver indsamlet. Den undersøger skæringspunkterne mellem den såkaldte objektive styring af livsverdener, der hvor aldersinddeling, sociale klasse- og mentalitetslag, kon-

junktuelle cykluser, kriser, historiske begivenheder griber ind i hinanden, og den subjektive styring, som foregår på basis af erfaringsviden. Biografiforskningen undersøger de udformninger, som de objektive begivenheder efterlader i livsforløbene, men undersøger samtidigt også konstruktionen af den subjektive form, som udgøres af forarbejdningen af individuelle erfaringer og statusgørelser. De forskningstemaer, som biografi- og livsforløbsforskningen nu og fremover vil beskæftige sig med, omfatter relationen mellem følgerne af sociale og socialkulturelle strukturforandringer (sammenbrud og opløsning af politiske systemer, massearbejdsløshed, forandringer i familiekonstellationer, integration i stedet for konfrontation i egne lande, og i Europa) og udformningen af kollektive og individuelle biografier.

(Oversættelse fra tysk: Angela Schou; sproglig bearbejdning: Line Hahne-mann).

Litteratur

- Alheit, Peter, und Erika M. Hoerning (udg.) 1989: *Biographisches Wissen: Beiträge zu einer Theorie lebensgeschichtlicher Erfahrung*. Frankfurt/M.; New York: Campus.
- Beck, Ulrich 1983: *Jenseits von Klasse und Stand? Soziale Ungleichheit, gesellschaftliche Individualisierungsprozesse und die Entstehung neuer sozialer Formationen und Identitäten*. I: *Soziale Welt*, særudgave, bind 2: 35-74.
- Bourdieu, Pierre 1988: *Die feinen Unterschiede. Kritik der gesellschaftlichen Urteilskraft*. Frankfurt/M.: Suhrkamp.
- Dewey, John 1927: *The Sources of a Science of Education*. (The Kappa Delta Pi Lecture Series). New York: Liveright.
- Fischer-Rosenthal, Wolfram 1990: „Von der 'biographischen Methode' zur Biographieforschung: Versuch einer

- Standortbestimmung“. I: Alheit, Peter, Fischer-Rosenthal, Wolfram, und Erika M. Hoerning, *Biographieforschung. Eine Zwischenbilanz in der deutschen Soziologie*. Bremen: Werkstattberichte des Forschungsschwerpunkts Arbeit und Bildung, 13.
- Fuchs, Werner 1984: *Biographische Forschung. Eine Einführung in Praxis und Methoden*. Opladen: Westdeutscher Verlag.
- Fuchs-Heinritz, Werner 1998: „Soziologische Biographieforschung: Überblick und Verhältnis zur allgemeinen Soziologie“. In: Jüttemann, Gerd, und Hans Thomae, (udg.), *Biographische Methoden in den Humanwissenschaften*. Weinheim: Psychologie Verlags Union, 3-23.
- Geiger, Theodor 1931: Zur Kritik der arbeiterpsychologischen Forschung. I: *Die Gesellschaft*, 8: 237-254.
- Göhre, Paul 1891: *Drei Monate Fabrikarbeiter und Handwerksbursche*. Leipzig: Grunow.
- Hoerning, Erika M., Schulze, Theodor, Marotzki, Wilfried, und Tietgens, Hans 1991: *Biographieforschung und Erwachsenenbildung*. Bad Heilbrunn: Klinkhardt.
- Hoerning, Erika M. 1994: „Lebenslauf/ Biographie“. I: Stimmer, Franz, (udg.), *Lexikon der Sozialpädagogik und der Sozialarbeit*. München: Oldenbourg, 84-88.
- Hoerning, Erika M., and Peter Alheit 1995: Biographical Socialization. I: *Current Sociology*, 43, 2: 101-114.
- Hoerning, Erika M. (udg.) 2000: *Biographische Sozialisierung*. Stuttgart: Lucius & Lucius.
- Huxley, Aldous L. 1972: „Visionary Experience“. I: White, John W., ed., *The Highest State of Consciousness*. Garden City, N. Y.: Anchor Books, 34-75.
- Joas, Hans (udg.) 1985: *Das Problem der Intersubjektivität: Neuere Beiträge zum Werk George Herbert Meads*. (Suhrkamp-Taschenbuch Wissenschaft. 573). Frankfurt/M.: Suhrkamp.
- Kegan, Robert 1986: *Die Entwicklungsstufen des Selbst. Fortschritte und Krisen im menschlichen Leben*. München: Kindt.
- Kohli, Martin (udg.) 1978: *Soziologie des Lebenslaufs*. Darmstadt; Neuwied: Luchterhand.
- Kohli, Martin (1980): „Zur Theorie der biographischen Selbst- und Fremdthematisierung“. I: Matthes, Joachim (udg.), *Lebenswelt und soziale Probleme*. Frankfurt/M.; New York: Campus, 502-520.
- Lamnek, Siegfried 1989: *Qualitative Sozialforschung*. Bind 2: Methoden und Techniken. München: Psychologie Verlags Union.
- Mayer, Karl-Ulrich 1987: „Lebenslauf-forschung“. I: Voges, Wolfgang (udg.), *Methoden der Biographie- und Lebenslaufforschung*. Opladen: Leske + Budrich, 51-73.
- Mead, George H. 1982: *The Individual and the Social Self: Unpublished Work*, udg. af David L. Miller. Chicago, Ill.: University of Chicago Press.
- Niethammer, Lutz (Hg.) unter Mitarbeit von Werner Trapp 1980: *Lebenserfahrung und kollektives Gedächtnis: Die Praxis der 'Oral History'*. Frankfurt/M.: Syndikat Autoren- u. Verl. Ges.
- Ostner, Ilona 1987: „Scheu vor der Zahl? Die qualitative Erforschung von Lebenslauf und Biographie als Element einer feministischen Wissenschaft“. I: Voges, Wolfgang (udg.), *Methoden der Biographie- und Lebenslaufforschung*. Opladen: Leske + Budrich, 103-124.

- Park, Robert E., and Ernest W. Burgess 1972: *Introduction to the Science of Sociology Including the Original Index to Basic Sociological Concepts. (The Heritage of Sociology.)*. Chicago, Ill.: University of Chicago Press.
- Peirce, Charles S. 1967: *Skriften*: med en indledning, udg. af Karl-Otto Apel. Frankfurt/M.: Suhrkamp.
- Schütze, Fritz 1980: „Prozeßstrukturen des Lebenslaufs“. I: Matthes, Joachim, Pfeifenberger, Arno, und Manfred Stosberg (udg.), *Biographie in handlungswissenschaftlicher Perspektive*. Nürnberg: Nürnberger Forschungsvereinigung, 67-156.
- Szczepaski, Jan 1967: „Die biographische Methode“. I: König, René, Hg., *Handbuch der empirischen Sozialforschung*. Stuttgart: Enke, 551-569.
- Thomas, William I., and Florian Znaniecki 1974: *The Polish Peasant in Europe and America*. New York: Octagon Book (Nyt oplæg efter 2. oplæg fra 1928, i to bind, første udgave 1918-1922).
- Weber, Max 1909: Zur Methodik sozialpsychologischer Enquêtes und ihrer Bearbeitung. I: *Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik*, 29, 3: 949-958.